

4. Основи марксистсько-ленінської філософії: Підручник // Кер. авт. кол. Ф. В. Константинов. — К.: Політвидав України, 1985. — 492 с
5. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — 312 с.
6. Тойнбі А. Цивілізація перед судом історії. — М.: Айрис-Пресс, 2006. — 592 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999 // Режим доступу: <http://lib.align.ru/books/10964.html>
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/polit/93hssc.htm
9. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Под ред. Ю. Н. Пахомова. — К.: Наук. думка, 2002. — 632 с.
10. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. — К.: Логос, 2003. — 631 с.
11. Marx K. Deuxieme projet de la lettre a Vera Ivanovna Zassoulitch // Karl Marx, Friedrich Engels Gesamtausgabe. Abt. 1. Bd. 25. — Berlin, 1985. — S. 232—233.

Статтю подано до редакції 3.03.11 р.

УДК 339.137

Г. Ю. Кирилова, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Л. М. Кириленко, канд. екон. наук, доц.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто теоретичні питання щодо сутності та змісту конкурентоспроможності та механізму її впливу на результати економічної діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конкурентоспроможність, ринкова економіка, ринковий механізм, інноваційна діяльність.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены теоретические вопросы сущности и содержания конкурентоспособности, механизма ее влияния на результаты экономической деятельности

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: конкурентоспособность, рыночная экономика, рыночный механизм, инновационная деятельность.

ANNOTATION. The theoretic issue on implication of competitiveness and impact on the results of economic activity there are of considered

KEY WORDS: competitive ability, market economy, market mechanism, innovative activity

Конкурентоспроможність у ринкових умовах є визначальним критерієм оцінки економічного потенціалу суб'єктів господарювання. Особливістю сучасного моменту є те, що категорія конкурентоспроможності набуває якісно нових рис через зміну конкурентного середовища та інституціональних умов її реалізації.

Історичний шлях розвитку конкуренції представляє собою послідовний процес переходу від конкурентної поведінки окремих виробників, цехів, малих підприємств, фірм у відносинах між собою до суперництва великих господарських об'єднань, комплексів, компаній, галузей, видів діяльності аж до економік окремих країн.

При цьому змінювався не тільки суб'єкт конкуренції, а й конкурентне поле, на якому вони діяли, — від внутрішнього ринку окремої країни, міжнародної торгівлі окремими товарами до ринку світової глобальної економіки, де конкурентні позиції кожної країни визначаються вартістю її найпродуктивнішого ресурсу.

Постановка завдання.

Метою статті є розкриття сутності і змісту поняття «конкурентоспроможність» та розкриття шляхів її реалізації у сучасних умовах.

Відсутність цілісної теорії конкурентоспроможності не знімає проблему наявності конкуренції в сучасній економіці й, проблеми, пов'язані з підвищенням конкурентоспроможності підприємств, галузей і регіональних промислових комплексів.

Питанням управління конкурентоспроможністю підприємств промисловості, галузей і комплексів присвячена досить багато робіт вітчизняних і закордонних авторів.

Як правило, усі вони сходяться на двох позиціях:

— виявлення конкурентних переваг підприємств промисловості, галузей і комплексів, їх продукції й управління конкурентоспроможністю шляхом послідовної генерації конкурентних переваг на одному або кількох ринках;

— виявлення факторів конкурентоспроможності підприємств промисловості, галузей і комплексів і управління конкурентоспроможністю шляхом впливу на окупність, що мають найбільшу вагу факторів.

На сьогодні економічна наука нагромадила змістовий матеріал досліджень як з теорії конкуренції, так і з визначення сутності та змісту конкурентоспроможності.

Враховуючи те, що термін «конкурентоспроможність» є похідним від конкуренції, розкриття його сутності доцільно починати з дослідження теоретико-методологічних засад поняття конкуренція.

Аналіз останніх публікацій. Найпоширенішими науковими поглядами на конкуренцію вважаються три підходи, які визначають її як суперництво, як структурний імператив і як тип функціонування галузевого ринку [1, 3]. Перший виходить з того, що конкуренція — це тип економічних відносин, рушійним мотивом яких є досягнення кращих результатів.

Використовуючи погляди М. Портера і Б. Кваснюка на цю проблему, можна стверджувати, що на галузевому ринку діють п'ять сил (видів, за Б. Кваснюком) конкуренції:

- між традиційними конкурентами;
- тиск з боку нових конкурентів;
- загроза появи замінників традиційних товарів;
- конкурентний тиск постачальників комплектуючих;
- конкурентна поведінка споживачів товарів або послуг [1, с. 28].

Таке розуміння конкуренції формує досить широке уявлення щодо позиціонування і поведінки ринкових агентів на ринку з урахуванням можливих дій інших суб'єктів конкурентних перегонів.

За другим підходом (структурна конкуренція) ринковий механізм розглядається як об'єктивна реальність, не пов'язана з діями окремих суб'єктів ринку. Конкуренцію в даному випадку, як наголошують прихильники цієї концепції, визначає модель ринку, яка може впливати на ринкових гравців — продавців і покупців, роблячи їх дії прогнозованими.

Проте виникає питання методологічного змісту — як діє інноваційна складова в умовах конкуренції, коли вплив окремої фірми на загальний рівень цін принципово неможливий і у протилежному випадку, коли ринок є монопольним і значною мірою знаходиться під впливом монопольного суб'єкта.

За третім підходом економічна сутність конкуренції виявляється через її роль в економічному розвитку, завдяки чому цей підхід визначають ще як функціональний. Конкуренція за функ-

ціональною ознакою здійснює визначальний вплив на розвиток продуктивних сил як у межах національної економіки, так і в системі світогосподарських процесів. Функціональна місія конкуренції особливо зросла в умовах активізації науково-технічного прогресу, формування інноваційної системи економічного розвитку і становлення економіки знань.

Аналіз показує, що теорії конкурентоспроможності й галузевого лідерства грішать фаталізмом і максималізмом («хто не встигнув, той спізнився»). І якщо революційний ривок до бізнесу ХХІ ст. цілком реальне, те, як буде виглядати стабілізація, покаже час. Але не доводиться сумніватися, що основна маса компаній-середнячків, яким не призначено пробитися в лідери сьогодні або завтра, не зникне з ринку. Будь-яка галузь є співтовариством компаній різної величини й призначення. Хтось лідирує, а хтось обслуговує великі корпорації або місцевих покупців, наприклад, розвозячи обіди додому. Основоположник сучасної економічної науки Альфред Маршалл говорив, що головним стимулом прогресу служить тенденція до різноманітності.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку ми бачимо або монополізм у явному або схованому виді, або протистояння [лат. *concurrentia* — зіткнення; суперництво] на ринках продукції, робіт, послуг виробників подібних товарів, при цьому найбільше наочно конкуренція проявляється в так званих конкурентних перевагах і товарів, і виробників.

Ключовим напрямом формування конкурентних переваг підприємств промисловості, галузей і комплексів у цей час, як ми вже відзначали, стає інноваційна діяльність у виробництві продукції, робіт, послуг, інновації просуванні продукції, робіт, послуг на старих і новостворених ринках.

Інновації, за допомогою яких здійснюється досягнення конкурентних переваг, мають досить велику класифікацію. Для прикладу виділимо наступні:

— істотні інновації у виробництві продукції, робіт, послуг, як абсолютно нові для ринку продукція, роботи, послуги;

— комплекс нових видів продукції, робіт, послуг, що доповнює наявні на ринку;

— нові види продукції, робіт, послуг для даного ринку, одержувані шляхом репозиціонування на нові сегменти ринку;

— удосконалені види продукції, робіт, послуг, отримані в результаті розвитку продуктової лінії — найпоширеніші інновації,

пов'язані зі змінами властивостей або характеристик існуючого виробництва;

— старі види продукції, робіт, послуг зі змінним стилем продажу — найбільш простий тип інновацій, хоча вони бувають більш помітні.

Формальні ознаки конкурентоспроможності галузі необхідно доповнити змістовним аналізом факторів, що її забезпечують [6]. Саме на цій основі можна визначити стійкість конкурентоспроможності (або конкурентні переваги — *авт.*) у перспективі з урахуванням можливостей і обмежень розвитку.

До найбільш значущих факторів, що впливають на конкурентоспроможність галузі, відносяться:

— позиціонування на світовому ринку, тобто ступінь експортної орієнтованості виробництва (частка експорту у випуску і її динаміка);

— позиціонування на внутрішньому ринку в порівнянні з іноземними конкурентами (частка імпорту готової продукції на ринку, її динаміка);

— досягнутий технологічний рівень галузі, що виражається в обсязі нагромаджених інвестицій і якісних характеристиках потужностей, а також прогрес у цій сфері (інтенсивність інвестиційної активності);

— рівень концентрації на ринках (наявність великих ефективних вітчизняних компаній), достатній для конкуренції зі світовими компаніями-лідерами у відповідних галузях;

— забезпеченість сировинною базою, розвиненість коопераційних зв'язків (включеність у кластери конкурентоспроможності), історична «прихильність» споживачів до виробників;

— масштаби тіньового сектору й рівень правозастосування.

Серед обмежуючих конкурентні переваги й конкурентоспроможність факторів для вітчизняної промисловості можна виділити:

— неправомірна приватизація, через що відбулися: занепад унікальних підприємств загальнодержавного значення; неефективне використання стратегічних запасів корисних копалин; зниження стимулів до праці висококваліфікованих кадрів; зменшення експортного потенціалу нашої держави.

— уповільнення експансії на світових ринках сировинних ресурсів;

— зниження прибутковості експортних операцій.

Ослаблення позицій вітчизняних компаній внаслідок підвищення рівня відкритості ринків, пов'язане в перспективі зі зміцненням національної валюти, вступом у СОТ, зміною форматів торгівлі (експансією іноземних торговельних мереж);

— посилення іноземних конкурентів — нових індустріальних центрів;

— втрата можливостей зростання та зниження загальної ефективності виробництва внаслідок недостатньої забезпеченості виробних виробництв сировиною, невідповідності існуючих потужностей очікуваному лавиноподібному розширенню попиту в рамках циклів відновлення устаткування й техніки;

— погіршення забезпеченості кваліфікованими кадрами й робочою силою в перспективі 5—10 років як результат масштабного вибуття за віком кваліфікованих кадрів і тривалої паузи в заміщенні їх молодими фахівцями.

Загалом пропонуємо наступну класифікацію факторів конкурентоспроможності.

1. Внутрішні фактори: адміністративний ресурс, інноваційна активність організації, стратегія розвитку підприємства, система управління конкурентоспроможністю продукції, матеріально-технічна база, конкурентоспроможність продукції, цінова політика, кваліфікація персоналу, мотивація й стимулювання працівників, використання інформаційних ресурсів.

2. Зовнішні фактори: економічні фактори, науково-технічні фактори, фактори природного середовища, політико-правові фактори, стратегія конкурентів, громадські організації, рівень розвитку інфраструктури ринку, кон'юнктура ринку, споживачі продукції, попит на ринку праці.

Усвідомлення необхідності підвищення ефективності економічної діяльності виникає вже майже на початкових стадіях товарного виробництва. З розвитком ринку ускладнюється система економічних відносин, набагато зростає комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників, які вимагають оцінювати економічну діяльність не лише за продуктивними і ефективними результатами, а й за можливістю усталеного функціонування економіки в умовах конкуренції.

У тріаді економічних відносин — конкурентний потенціал, конкурентний механізм, конкурентний результат — які лежать в основі теорії конкурентоспроможності, особливої уваги, на нашу думку, заслуговує рушійний елемент цієї конструкції, її локомотив, тобто конкурентний механізм.

Однак, щоб об'єктивні закони виконували суспільну функцію і сприяли зростанню вигоди на користь всього суспільства, вони мають спиратися на певні соціальні умови, основним з яких є природна свобода людини. Кожен підприємець повинен мати можливість захищати свої власні інтереси в межах дозволеного. Але цей принцип весь час знаходиться у дискусійному полі — може чи не може держава втручатися в обмеження економічної свободи суб'єктів господарювання, а саме у свободу конкуренції.

Методологічною основою державного регулювання економіки і конкуренції зокрема став новий підхід до об'єкта аналізу. В теоретичному плані це був якісний перехід у визначенні суб'єктів і механізмів конкуренції. Аналіз було перенесено з оцінки і регулювання конкурентних відносин окремих господарських одиниць на більш високий шабель — мезо- і макрорівень, тобто на рівень окремих галузей і економіки в цілому.

Проте немає підстав вважати ці підходи альтернативними. Незважаючи на відмінності об'єктів аналізу і регулювання конкурентоспроможності, вони не протистоять, а доповнюють один одного. Перший, роблячи акцент на мікрорівневому регулюванні, намагається зробити конкурентоспроможними окремі фірми і підприємства, що в цілому призводить до підвищення конкурентоспроможності галузі, другий, — макроекономічний, оперуючи із загальноекономічними факторами створення конкурентних переваг сприяє зростанню конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Третій елемент конкурентних відносин — результативність, безпосередньо пов'язаний з першими двома елементами тріади — конкурентним потенціалом і механізмом конкурентної взаємодії, тобто з конкурентними можливостями суб'єкта господарювання та його стратегією щодо їх використання. Підсумковим наслідком конкурентних відносин, їх результатом, майже завжди стає якісна зміна конкурентного становища суб'єкта господарювання, його конкурентоспроможності.

Проте формування конкурентної результативності це складний процес, який зачіпає глибинні корені економічної і організаційної архітектури конкурентних відносин. Їх сполучення (асоціативність) можна розглядати як інтегральний показник результативності економічної діяльності, що має декілька вимірів: з одного боку, це абсолютні значення економічного результату — ефективність, продуктивність, енерго- і ресурсоємність, техноло-

гічність, інноваційність, наукоємність, потужність та ін., а з іншого, — відносно економічне становище суб'єкта господарювання в конкурентному полі, тобто його рейтинг, конкурентна позиція, конкурентний статус.

В історичному ракурсі розвиток конкуренції супроводжувався послідовною зміною суб'єктів конкурентних відносин — від виробників окремих продуктів, цехів, фірм, підприємств до господарських об'єднань, галузей і країни в цілому. Зміна суб'єктів конкурентних відносин вимагає відповідних змін у трактуванні категорії конкурентоспроможності.

На сьогодні вже існує багато визначень конкурентоспроможності, сутність яких значною мірою залежить від об'єкта, який вона ідентифікує у конкурентному середовищі, цілей, що ставляться в процесі дослідження, типу конкуренції і деяких особливих характеристик, на яких той чи той дослідник намагається зосередити увагу. Всі їх можна класифікувати за ієрархічним рівнем об'єктів конкуренції: мікро-, мезо-, макрорівень.

За критеріальними ознаками конкурентоспроможності їх сутність буде полягати в наступному:

— для мікрорівня — це в основному забезпечення кращого і більш ефективного задоволення потреб споживача, а також володіння і більш оперативне використання конкурентних ресурсів порівняно з іншими конкурентами;

— для мезорівня — це здатність у довгостроковому періоді відстоювати переважні позиції на ринку і отримувати прибуток, достатній для науково-технічного прогресу галузі, вдосконалення виробництв, підвищення якісного рівня продукції та стимулювання робітників;

— для макрорівня — це можливість оперативно змінювати режим функціонування на світовому ринку, адаптуючись до його викликів, забезпечувати стійке становище країни на внутрішньому і зовнішньому ринках та зростаючий добробут населення.

Конкурентоспроможність у загальному, макроекономічному, аспекті являє собою спроможність підтримувати усталені темпи зростання ВВП (у постійних цінах) у розрахунку на душу населення, що досягається, у першу чергу, завдяки нагромадженню основного капіталу. Проте проблема виміру є більш багатогранною.

Світовий щорічник конкурентоспроможності (World Competitiveness Yearbook — WCY) Міжнародного інституту менеджменту

й розвитку (International Institute for Management and Development — IMD) і Глобальний звіт конкурентоспроможності (Global Competitiveness Report) Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum — WEF) використовують понад 300 показників для порівняльного аналізу конкурентоспроможності різних країн. В узагальненому контексті сформульовано відомі «Золоті правила» досягнення високої конкурентоспроможності. До них належать:

1. Стабільне і передбачуване законодавство.
2. Гнучка структура економіки.
3. Спрямування інвестицій у традиційну і технологічну інфраструктуру.
4. Стимулювання приватних заощаджень і внутрішніх інвестицій.
5. Підвищення наступальності експорту поряд із залученням прямих іноземних інвестицій.
6. Поліпшення якості й оперативності, збільшення прозорості управління та адміністрування.
7. Гармонійність заробітної плати, продуктивності праці та податків.
8. Скорочення розриву між розмірами мінімальної та максимальної зарплат, зміцнення середнього класу.
9. Збільшення інвестицій в освіту, особливо середню, а також у безперервне підвищення кваліфікації працівників.
10. Гармонійний розвиток у загальному плинні глобалізації економіки з урахуванням національних особливостей та переваг (тобто поряд з усвідомленням приналежності до світового співтовариства мають існувати і втілюватися національна ідея, ідеали національного самовизначення).

Звертаючи увагу на найбільш значущі параметри та критерії конкурентоспроможності ще раз необхідно привернути увагу до того, що якщо держава прагне досягти успіху у проведенні реформ, то дотримання названих правил має стати певним дороговказом у вирішенні проблем трансформації національної економіки.

Таким чином, конкурентоспроможність за нашим баченням є важливою соціально-економічною категорією ринкової економіки, яка відображає універсальні властивості і відносини ринкової взаємодії суб'єктів господарювання та закономірності розвитку ринкової організації економічної діяльності взагалі.

За ієрархічним рівнем об'єктів конкуренції предметне наповнення поняття конкурентоспроможності зростає залежно від оцінки рівня якості і ціни продукту до економічної самодостатності галузі і життєздатності національної економіки. Принципова відмінність наведених визначень полягає у формуванні на кожному рівні відповідної цільової функції: для підприємства або фірми — це більш якісне і ефективне задоволення потреб споживача продукції, для галузі — забезпечення умов розширеного самовідтворення, для країни — підтримка достатньо високого і зростаючого рівня добробуту громадян.

Висновки. Необхідна розробка програми, метою якої має стати підвищення рейтингу конкурентоспроможності економіки України, залучення прямих іноземних інвестицій, технологічне оновлення та поліпшення структури виробництва, досягнення високих та стабільних показників розвитку та підвищення добробуту населення. Розроблення такої програми має бути активізовано проведенням моніторингу її виконання із одночасним порівнянням на національному рівні (із іншими країнами) та порівняннях на регіональному рівні.

Програма має стати інструментом концентрації зусиль виконавчої влади у напрямі підвищення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів із стратегічним баченням перспективи (10 років). Водночас ті із заходів Програми, що стосуються окремих видів діяльності або економічних комплексів мають розгортатися у програми їх розвитку. Отже Програма має стати стержневим документом, який задає напрям конкурентоспроможного розвитку Україні, кожна складова якого має поглиблюватися та розгортатися у інші більш локальні програмні документи, включаючи річні програми соціального та економічного розвитку.

На відміну від Програми економічного та соціального розвитку на короткостроковий період, метою розроблення Програми є визначення слабких та сильних сторін української економіки шляхом проведення багатогранних порівнювань із використанням прийнятих у світі методів та методик українських науковців, постановка конкретних завдань та заходів щодо посилення конкурентних переваг економіки України за кожним напрямом підвищення конкурентоспроможності економіки із розписом календаря їх виконання у річному розрізі (на 10 років) та очікуваних наслідків, причому не тільки у стандартних макроекономічних

показниках, а й у порівнювальних характеристиках. Календар реалізації розроблених заходів має щорічно переглядатися за результатами моніторингу його виконання змін у конкурентоспроможності економіки. При цьому визначатимуться зміни у рейтингу економіки України у міжнародних зіставленнях та зміни у рейтингах окремих регіонів України, що стимулюватиме регіональних керівників до більшої активності у виконанні Програми.

Для проведення фахового розроблення Програми та моніторингу її виконання доцільно створити спеціальний міжвідомчий орган — Національну Раду з питань конкурентоспроможності економіки України.

Література

1. *Кваснюк Б.* Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра екон. наук Б. Є. Кваснюка. — К., 2005.
2. Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 р. № 947.
3. *Полунев Ю.* Технология экономического прорыва / Украина конкурентоспособная. — № 41 (620). — 28 октября — 3 ноября 2006.
4. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відп. ред. канд. екон. наук Ю. В. Кіндзерський. — К., 2007.
5. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Кіндзерський Ю. В., Якубовський М. М., Галиця І. О. та ін.]; за ред. канд. екон. наук Ю. В. Кіндзерського. — К., 2009.
6. *Портер М.* Японская экономическая модель: Может ли Япония конкурировать? / Пер. с англ. — 2005.
7. *Porter M.* The Competitive Advantage of National. New York: The Free Press, 1990.

Статтю подано до редакції 14.03.11 р.